

ПРЕГЛЕД / ОБЗОРИ И РЕЦЕНЗИИ / SURVEY AND BOOK REVIEWS

Цветомира Данова (София, България)

ТОМ ПЪРВИ НА КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИТЕ ИЗВОРИ

М а я И в а н о в а. *Текстологически проблеми в Пространното житие на Константин-Кирил Философ*. Кирило-Методиевски извори. Т. 1 (= Кирило-Методиевски студии. Кн. 22). София, 2013. 336 с.

Книгата на Мая Иванова е плод на търпеливи и задълбочени проучвания върху текстологическите проблеми на Пространното житие на Константин-Кирил Философ (по-нататък ЖК). Двете годишнини, на които е посветен трудът – 1150 г. от създаването на славянската писменост и 170 г. от въвеждането на пространните жития на Първоучителите в славистичната наука, са пряко свързани с това основополагащо за възникването на цялата славянска писмена култура произведение. ЖК е първостепенен славянски извор за живота и делото на Първоучителите и като такъв повече от столетие и половина е една от основните теми в палеославистичните изследвания. Все пак редица проблеми, свързани с този текст, търсят своето окончателно решение. Това се дължи най-вече на факта, че началните векове от съществуването на ЖК са обгърнати в мълчание, нарушено едва през XV в., когато се появява първият запазен пълен кирилски препис на това произведение. Важността на текста му като извор за създаването на славянската пис-

меност и за дейността на св. Кирил и Методий, както и нерешените въпроси около този извор, са причината за непрестанния научен интерес към него.

В увода към книгата авторката изтъква, че на фона на множеството съществуващи хипотези относно времето, мястото, авторството, езика и графика на ЖК, „единственото сигурно, на което можем да се опрем днес, е ръкописното наследство“ (с. 5). Затова обект на нейния анализ са пълните кирилски преписи – 89 на брой (56 от периода XV–XVIII в. и 33 късни изследователски преписа). Идеята, че именно проучването на ръкописната традиция може да обясни някои от проблемите около ЖК, е причината през последните десетилетия научният интерес към произведението да е съсредоточен предимно върху текстовата му история. М. Иванова определя своето проучване именно като част от тази тенденция в славистичните изследвания.

Първата глава на книгата, озаглавена „История на проблема. Резултатите от досегашните текстологически проучвания“, е детайлен преглед на онези пуб-

ликации, които имат за цел изясняването на текстовата история на ЖК. В няколко параграфа са проследени различните етапи в изследването на произведението – от оповестяването му през 1843 г. от Ал. Горски¹ до най-новите изследвания и издания от началото на XXI в. Засегнат е и въпросът за класификацията на преписите на ЖК, изложени са и приложените основни класификационни критерии. Изданията на ЖК и използваните в тях издателски принципи са разгледани и анализирани в хронологичен ред. Първоначално авторката проследява работата по издаването на налични преписи на ЖК на специалистите от XIX в. Представени са изданията на П. Й. Шафарик (1851)², О. Бодянский (1863, 1864, 1873)³, на Е. Дюмлер и Фр. Миклошич (1870)⁴ и на Й. Перволф (1873)⁵. Авторката преценява тях-

ната научна дейност като отлагане, от съвременна гледна точка, на текстологическото изучаване на ЖК за неопределен бъдещ момент (с. 15). Причината според нея е както в избора на текст за издаване, който често е случаен, така и в непълнотата на археографските изследвания. За изданията на ЖК през XX в. е отбелязана новата насока при обнародването на творбата – реконструирането на текста. По този начин работят Фр. Пастърнек (1902)⁶, П. Лавров (1928)⁷, Лер-Сплавински (1959)⁸ и частично Н. ван Вейк (1941)⁹, Вл. Киас (1966, 1971)¹⁰ и Н. Радович (1968)¹¹. М. Иванова посочва още и изданията, които продължават традициите на деветнадесетото столетие¹² също и тези, които вни-

¹ [Горский, Ал.] О Св. Кирилле и Мефодии. – Москвитянин, 3, 1843, № 6, 405–434.

² Šafařík, P. J. Památky dřevního písmenictví jihoslovánův. V Praze, 1851 (2. изд. 1873).

³ Бодянский, О. Кирилл и Мефодий. Собрание памятников, до деятельности святых первоучителей и просвятителей славянских племен относящихся. Паннонские жития. Житие Константина Философа. – ЧОИДР, 1863, № 2, 3–224; Бодянский, О. Кирилл и Мефодий. Собрание памятников до деятельности святых первоучителей и просвятителей славянских племен относящихся. Пространные жития Константина Философа. – ЧОИДР, 1864, № 2, 225–398; Бодянский, О. Кирилл и Мефодий. Собрание памятников до деятельности святых первоучителей и просвятителей славянских племен относящихся. Пространные жития Константина Философа. – ЧОИДР, 1873, № 1, 399–534.

⁴ Dümmler, E., Fr. Mikloschich. Die Legende vom heiligen Cyrillus. Wien, 1870.

⁵ Perwolf, J. Prameny dějin českých. Del 1. Životy svatých. Sv. 1. Fontes rerum Bohemicarum. T. 1. Vitae sanctorum. Fasc. 1. V Praze, 1873.

⁶ Pastřnek, Fr. Dějiny slovanských apostoľů Cyrilla a Methoda s otiskem a rozbořem hlavních pramenů. Praha, 1902.

⁷ Лавров, П. Кирило та Методій в давньослов'янському письменстві. Київ, 1928.

⁸ L e r - S p ł a w i ń s k i, T. Żywoty Konstantyna i Metodego (obszerne). Przekład polski ze wstępem i objaśnieniami oraz z dodatkiem zrekonstruowanych tekstów staro-cerkiewno-słowiańskich. Poznań, 1959.

⁹ V a n V i j k, N. Zur Rekonstruktion des Urtextes der altkirchenslavischen Vita Constantini. – Zeitschrift für slavische Philologie, 17, 1941, № 2, 272–284.

¹⁰ K y a s, V l. Charvátskohlaholské texty Života Konstantinova. – Slavia, 35, 1966, № 4, 530–553; K y a s, V l. Zásady rekonstrukce textu Života Konstantinova. – In: Studia palaeoslovenica. Praha, 1971, 195–200.

¹¹ R a d o v i c h, N. Le pericopi glagolitiche della Vita Constantini e la tradizione manoscritta cirilica (= Testi e studi pubblicati dal Seminario di Filologia Slava dell' Instituto Universitario Orientale di Napoli, 1). Napoli, 1968.

¹² Теодоров - Балабан, Ал. Кирил и Методи. Т. 1. София, 1920; Гощев, Ив. Светите братя Кирил и Методий. Материали из ръкописите на Синадалния църковен музей в София. – Год. СУ. Богосл. фак., 15, 1937–1938, 3–55; Magnae Moraviae Fontes Historici.

мателно избират основния текст, като към него привеждат разночетения по максимален брой преписи¹³. Не са без значение изданията на един-единствен препис с цел той да бъде оповестен¹⁴, но е важно също така и въвеждането на фототипната технология на издаване¹⁵. Авторката отбелязва, че усилията на изследователите вече са насочени към по-детайлното предварително проучване на преписите. Издания на ЖК от началото на ХХІ в. са внимателно разглеждани, като са открити тенденциите в най-новите издания на Кр. Диди¹⁶ и М. Ка-

палдо¹⁷. М. Иванова подчертава основната теза, от която изхождат двамата учени в текстологическите си изследвания – проучване на цялостната текстова традиция на ЖК. Резултатът от тяхната научна дейност е публикуването на текста по четири от обособените от тях пет групи на ЖК. Хронологичният обзор на изданията на ЖК е последван от преглед на публикуваните до момента данни за преписите на творбата. Последните два параграфа на първа глава са посветени на въпроса за класификацията на преписите на ЖК и основните класификационни критерии. Вярна на своя текстологически подход, М. Иванова изключително детайлно анализира и обобщава направеното до момента в палеославистиката по отношение на класификацията на преписите на ЖК (с. 36–60). Тя последователно проследява подялбата на „сръбскославянски“ и „рускославянски“ дял в текстовата традиция на ЖК, извършена от Фр. Миклошич¹⁸, доразвита от П. Лавров¹⁹ и Н. ван Вейк²⁰. Следващият етап в групирането на ЖК е представен в публикациите на Вл. Киас²¹ (и 1985). Това групиране на ЖК става база, върху която стъпват изследователите от 80-те години на ХХ в. до днес. Авторката подробно се спира

П. *Textus biographici, hagiographici, liturgici* (= *Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, facultas philosophica*, 118). Brno, 1967; Жития Кирилла и Мефодия. Москва–София, 1986.

¹³ Л а в р о в, П. Материали по истории возникновения древнейшей славянской письменности (= Труды Славянской комиссии. Т. 1). Ленинград, 1930; Grivec, Fr., Fr. Tomšič. *Konstantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes* (= *Radovi Staroslovenskog institute*, 4). Zagreb, 1960; К л и м е н т О х р и д с к и. Събрани съчинения. Т. 3. Подг. за печат Б. Ангелов и Хр. Кодов. София, 1973.

¹⁴ Т р е н д а ф л о в, Хр. Пространното житие на Константин-Кирил по Супрасълски препис от 1580 г. – В: Преславска книжовна школа. Т. 3. Шумен, 1997, 208–243.

¹⁵ Р а д о ј ч и ћ, Ђ. Хиландарски рукописи. Нови Сад, 1963; Жития Кирилла и Мефодия...

¹⁶ D i d d i, Cr. *Materiali e ricerche per l'edizione critica di Vita Constantini*. II. La tradizione del gruppo dei testimoni serbi. – *Ricerche slavistiche* (Nuova serie), 2004, 2 (48), 67–127; III. *Edizione del gruppo dei testimoni serbi*. – *Ricerche slavistiche* (Nuova serie), 2004, 2 (48), 129–189; D i d d i, Cr. *Materiali e ricerche per l'edizione critica di Vita Constantini*. V. Edizione del gruppo dei testimoni del menologio di febbraio. – *Ricerche slavistiche* (Nuova serie), 2008, № 6 (52), 145–196; D i d d i, Cr. *Materiali e ricerche per l'edizione critica di Vita Constantini*. VI. I testimoni delle collezioni di contenuto variabile (gruppo “C”). – *Ricerche slavistiche* (Nuova serie), 7 (53), 2009,

173–224; VII. *Edizione del gruppo “C”*. – *Ricerche slavistiche* (Nuova serie), 7 (53), 2009, 225–280.

¹⁷ C a p a l d o, M. *Materiali e ricerche per l'edizione critica di Vita Constantini*. IV. Edizione della redazione vaticana. – *Ricerche slavistiche* (Nuova serie), 2005, 3 (49), 63–151.

¹⁸ D ü m m l e r, E., Fr. M i k l o s c h i c h. *Die Legende...*

¹⁹ Л а в р о в, П. Материали по истории возникновения древнейшей славянской письменности (= Труды Славянской комиссии. Т. 1). Ленинград, 1930.

²⁰ V a n V i j k, N. *Zur Rekonstruktion...*

²¹ К у а s, V. *Zásady...*; К у а s, V. *Problém původního textu Života Konstantinova a Metodějova*. – *Slavia*, 54, 1985, 174–176.

и анализира разграждането от Дж. Дзифер на групирането на Киас, преразпределянето на материала вътре в групите и въвеждането на ново сигниране на разклоненията, групите и подгрупите²² (с. 43–59). След това тя разглежда изследванията на М. Капалдо и Кр. Диди, които се придържат към традиционното групиране А, В, С, D и Е, като също така утвърждават и съществуването на по-малки самостоятелни групи F и H. В последния параграф на първа глава М. Иванова обобщава различните критерии – езиков, по тип кодекс, по географски признак, които са използвани от изследователите при разпределянето на преписите на ЖК в групи и подгрупи.

След обстойния обзор на историята и проблемите, свързани с издаването

²² Z i f f e r, G. La tradizione russa sud-occidentale della Vita Constantini. – In: Studi slavistici offerti a Alessandro Ivanov nel suo 70. compleanno, a cura di M. Ferrazzi. Udine, 1992, 370–397; Z i f f e r, G. La tradizione della letteratura Cirilometodiana (Vita Constantini, Vita Methodii, Encomio di Cirillo, Panegirico di Constantino e Metodio, Sulle Lettere di Chrabr), in Contributi italiani all' XI Congresso Internazionale degli Slavisti (Bratislava, 30 agosto – 8 settembre 1993) (= Ricerche slavistiche, 39–40, 1992–1993, № 1). Roma, 1993, 236–289; Д з и ф ф е р, Дж. Новые данные о традиции и тексте пространного Жития Константина. – Славяноведение, 1994, № 1, 60–66; Z i f f e r, G. Hagiographie und Geschichte. Die altkirchenslavische Vita Constantini. Rhythmus und Saisonalität. – In: Kongressakten des 5. Symposions des Mediävistenverbandes in Göttingen 1993. Sigmaringen, 1995, 143–150; Z i f f e r, G. Nota sulla tradizione manoscritta della Vita Constantini. – Quaderni Utinensi, VIII (15–16), 1990 [1996], 321–324; Z i f f e r, G. Un nuovo gruppo di testimoni (frammentari) della Vita Constantini: Il “Gruppo della Paleja”. – Slovo, 44–46, 1996, 7–25; Z i f f e r, G. Per la tradizione manoscritta della Vita Constantini. – Quaderni Utinensi, VIII (15–16), 1990 [1996], 399–419.

на ЖК, авторката пристъпва към друга важна задача в своето изследване – изучаването и археографското представяне на ръкописния материал. Резултатите са обобщени във втората глава на книгата, озаглавена „Списък на пълните кирилски преписи на ЖК“. В нея по хронологически принцип, в три раздела, са представени всички 89 пълни кирилски преписа на ЖК (XV–XIX в). Целта е кратко и унифицирано да се дадат точни сведения за съществуващите преписи. Особено ценни са детайлните допълнения, съпътстващи представянето на преписите. Приносните моменти в „Списъка на пълните кирилски преписи“ са именно някои уточнения, свързани с преписи, останали до момента „в сянка“ – напр. РНБ F.I.738 (с. 82–83), фрагментите Маз. 1397 и Маз. 1320 като част от препис Тихонр. 145 (с. 95–96), както и специалното внимание, което авторката отделя на късните изследователски преписи. Обстойният „Списък на пълните кирилски преписи“ може да се използва от изследователите за напред, още повече че той прецизира и някои сведения за ръкописите. Главата е снабдена и с три полезни и удобни за използване приложения: № 1 – Таблица на преписите по групи (с.109–111); № 2 – Таблица на публикуваните списъци на преписите на ЖК (с. 112–119), и № 3 – Таблица на издадените преписи на ЖК (с. 120).

На базата на богатия ръкописен материал, представен и уточнен в „Списъка на пълните кирилски преписи“, М. Иванова провежда своето текстологическо проучване. В началото на анализа, в трета глава – „Критерии за групирането на преписите на ЖК“, тя представя основните критерии при групирането на преписите на житието: 1. Типове кодекси, в които е поместено ЖК; 2. Дата, с която се свързва ЖК в различните календарни сборници; 3. Конвоиращи ЖК

текстове, т.е. съседството на ЖК с различни комплекси от кирило-методиевски текстове; 4. Типовете наслови в различните преписи. Първите два критерия, считани и до момента за основни при диференцирането на ръкописната традиция на ЖК, са формуирани от Вл. Киас. Според първия критерий се разграничават следните групи кодекси: преписи в чети-минеи за октомври (руската група А); преписи в чети-минеи за февруари (руската група В); преписи в различни по тип сборници (руската група С); преписи в календарни и некалендарни по тип кодекси (южнославянските). Според втория критерий текстовите характеристики на ЖК се свързват с датите, на които се помества ЖК – 14 февруари и 14 октомври (втората дата се среща само в руската традиция). М. Иванова за първи път формулира и използва третия и четвъртия критерий. Въз основа на третия критерий тя установява, че самостоятелното поместване на ЖК или комбинирането му с други творби бележат етапи в развитието на текстовата традиция: 1. ЖК е преписвано самостоятелно само в ранната до-Макариева традиция; 2. ЖК и Похвално слово за Кирил са типичен комплекс за южнославянските кодекси, а в руската традиция се явява във Великите чети-минеи на митрополит Макарий и в по-късните им варианти (и във февруарските, и в октомврийските томовете); 3. ЖК, последвано от Похвалното слово за Кирил, е характерно за руските преписи, поместени в сборници; 4. ЖК, последвано от друг тип тематично свързана(и) творба(и), се среща в отделни преписи или група преписи. Според четвъртия критерий, жанровото определение в насловите на ЖК, се оформят шест основни групи: I. паметъ и житіє (25 преписа); II. житіє (22 преписа); III. житіє и жнзнь (2 преписа); IV. житіє и жнзнь и подвизн (1 препис); V. повченн

многа различна (1 препис); VI. житіє и повчєстн (1 препис). Наблюденията на авторката определят като най-устойчиви първите два наслова. Обособените групи са анализирани и класифицирани в подгрупи (с. 151–161).

След представянето на основните критерии при групирането на преписите на ЖК М. Иванова пристъпва към самото текстологическо проучване, което се основава на традиционното групиране на преписите на ЖК: руски (групи А, В и С и по-късно обособените Н и F) и южнославянски (групи D и E). В четвърта глава – „ЖК в руските чети-минеи“, е направен сравнителен анализ на текстовете от група А (октомврийски чети-минеи) и група В (февруарски чети-минеи). В два последователни параграфа са разгледани съставите на А и В като белег за принадлежността на един или друг препис към една от трите позиции: до-Макариеви, Макариеви и след-Макариеви състави (за октомври и февруари). По-нататък, в параграф 3 – „Анализ на текста“, е направен съпоставителен анализ на групите А и В, като в три раздела (А, Б и В) вниманието е насочено към типологизиращите пропуски в октомврийските преписи; механичните преписвачески грешки и лексиката. В раздел А) авторката дава своето тълкуване на еднотипните пропуски, характерни за всички преписи от руската група А. В раздел В) на базата на 92 примера представя лексикален анализ на двата клона от ръкописната традиция, въз основа на който прави някои наблюдения: група А (октомврийските преписи) е съхранила един по-архаичен лексикален пласт; в група А е осъществена частична редакторска намеса, която до момента не е представяна детайлно; някои от общите четения между основните групи А и В „могат да се разглеждат като предполагаемо възхождащи към недостигналия до нас първона-

чален текст на ЖК“ (с. 204) и др. В последния параграф на четвърта глава е проучена сбирката на Соловецкия манастир, съхранила през вековете пет преписа на ЖК. В резултат на проучването на соловецките преписи М. Иванова установява, че в основата на четири от тях лежи един и същ текст, претърпял във времето (XV–XVII в.) различни промени. Тук за първи път по-детайлно се анализира текстът на сборника от библиотеката на Соловецкия манастир – № 849/959, причисляван до този момент²³ към пълните кирилски преписи, за който тя доказва, че в действителност е компилация между ЖК и Проложното житие на Кирил.

В глава пета – „ЖК в руските сборници“, е анализирана група С (руските сборници). Първоначално е направен преглед на всички кодекси, съдържащи ЖК и категоризирани като сборници. Представени са 28-те руски сборника (XV до XVIII в.), съдържащи ЖК, от които 17 са типични представители на група С, а останалите са самостоятелни или са отнасяни от изследователите към други устойчиви групи. За първи път специално внимание се обръща на препис № 15 (РНБ F.I.981), тъй като до този момент той не е достатъчно познат. В следващия параграф, втори, авторката излага резултатите от текстологическото проучване, което включва анализ на вътрешните рубрики, използвани като типологизиращ белег, на подбрани разночетения и лексика. Въз ос-

нова на изследването и систематизирането на вътрешните рубрики в текста на ЖК авторката установява, че най-ранните преписи от сборниците не са били подлагани на сегментация; първо е възникнало разделението на целия текст на четирите „четения“; следващ етап е появата на жанровите означения: „молитва“, „видение“, „притча“, „послание“, „чудо“ и др., маркирани по различен начин; тематичните заглавия се появяват по-късно и говорят за стремеж към лесна усвояемост и бързо ориентиране в произведението. Подбраните разночетения са разгледани в съпоставка с останалата част от ръкописната традиция на ЖК, въз основа на което се правят някои наблюдения относно характерните особености на група С. Според авторката тази група не е хомогенна. Заключение то ѝ въз основа на детайлния лексикален анализ е, че „по отношение на лексиката групата на сборниците не е единна ... и трудно би могло да се изведе издържана концепция за лексикалните употреби“ (с. 271). В последния параграф са представени резултатите от текстологическото проучване на група С и е предложено обособяване на подгрупи в нея, като същевременно е изведена и една самостоятелна група. Обособени са подгрупи C1, C2, формулирани от Кр. Диди²⁴, C3 и C4. Приносът на М. Иванова е в обособяването на самостоятелната група К. Група К е представена само от един препис № 15 (РНБ F.I.891 от XVI в.), който до момента няма аналог в цялостната ръкописна традиция на ЖК, затова е обособен в самостоятелна група. Авторката подробно характеризира всяка една от подгрупите C1, C2, C3 и C4, както и група К.

²³ Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 3, с. 41; Z i f f e r, G. La tradizione della letteratura Cirillometodiana..., p. 281; Capaldo, M. Sulla Vita Constantini. Questioni minori di metodo, di esegesi, di critica testuale. – Europa Orientalis, 11, 1992, 295–365, p. 344; Capaldo, M. Materiali e ricerche per l'edizione critica di *Vita Constantini*. I. Testimoni e gruppi di testimoni. – Ricerche slavistiche (Nuova serie), 2004, 2 (48), p. 60.

²⁴ D i d d i, Cr. Appunti sulla tradizione manoscritta della *Vita Constantini*. – Ricerche slavistiche, 1997, 44, 5–60.

Последната, шеста глава на книгата – „ЖК в южнославянската традиция“, е посветена на южнославянските преписи, съхранили ЖК. М. Иванова представя преписите, съставлящи южнославянската група, и ги подлага на текстологически и лексикален анализ. В първия параграф се изследва неголемият брой преписи, от южнославянския клон на ЖК. Осемте южнославянски преписа са обособени в две групи – Е и D. Група Е включва двата точно датирани преписа на Владислав Граматик: Z III.a.47 от 1469 г. и RM 4/8 от 1479 г. Южнославянските преписи сами по себе си са добре изследвани, но в своя текстологически анализ авторката внася нов аспект в проучването им и ги разглежда в съпоставка с останалата част от традицията на ЖК. На базата на подобрани и анализирани разночетения авторката установява връзка между южнославянските преписи и група К (РНБ F.I.891), както и наличието на пресечни точки между южнославянския клон и една част от преписите в сборниците от подгрупите C1, C3, C4 (тя маркира и отсъствието на такива с преписи от подгрупа C2). Отбелязва също, че между южнославянските преписи и четиминейните групи А и В има общи четения там, където А и В имат общи варианти с К. Обстояният лексикален анализ е съпоставен с руската традиция. Въз основа на него авторката прави някои изводи: съществува лексика, която е индивидуална за всички южнославянски преписи или само за група Е, или за преписите Тип. 420 и Петр. 9; откроява се един пласт гръцка лексика, навлязъл по естествен път в корпуса на старобългарския език; група D не съдържа по-архаично състояние на текста от засвидетелстваното в руските преписи; в лексикален план юж-

нославянските преписи показват връзка с част от групата на сборниците (C1, C3, C4), т.е. с подгрупите, в които се регистрират по-архаични черти.

В края на труда авторката обобщава подходите, използвани от нея в изследването, както и изводите, направени в книгата.

Трудът на М. Иванова е резултат на задълбочена и детайлна работа с изворите на ЖК. Нейната текстологическа работа съответства на най-добрите традиции в палеославистиката. Прави впечатление отношението ѝ към всеки един от тях като към еднакво важен и равноценен с останалите и заслужаващ внимателно проучване. Това обуславя изчерпателния и всестранен анализ, на който е подложен всеки препис в нейния труд. Книгата е ценна както заради приносните моменти в изясняването на текстовата история на Пространното житие на Константин-Кирил Философ и изчерпателния и полезен опис на преписите му, така и заради обширния, последен по време обзор на историята на текстологическите проблеми в ЖК. Тя бележи началото на нова поредица, озаглавена „Кирило-Методиевски извори“, която ще излиза в рамките на вече утвърдената поредица „Кирило-Методиевски студии“. В нея ще бъдат представени резултатите от работата в Кирило-Методиевския научен център при БАН, насочена към комплексното и пълно проучване и издаване на изворите за живота и дейността на славянските първоучители.

В заключение може да се каже, че пред нас е едно цялостно, изчерпателно и обективно проучване на целия ръкописен корпус на едно от най-важните за палеославистиката, а и за духовната и писмената култура на славяните произведение – Пространното житие на Константин-Кирил Философ.

*Цветомира Данова,
Кирило-Методиевски научен център – БАН*